

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

„ALGUPÄRASE TALUPOJAVERE JÕUD”*

Eesti tõu küsimus Aino Kallase loomingus

LEENA KURVET-KÄOSAAR

Sissejuhatuseks

Aino Kallas kirjutab 1908. aasta jaanuaris Gustav Suitsule järgmised read: „Nii et kui nüüd võiksin vabalt valida, ei paluks ma endale enam juuri ei Soomes ega Eestis, vaid selles suures inimkonnas, kuhu me kõik võime juurduda ja kus kasvada” (Kallas 1994a: 50). Samas kirjas rõhutab Kallas, et soome rahva hing on talle nüüdseks võõraks jäänud, ja usk, et ta Eestis kord koduneda võiks, on osutunud vaid eksituseks. Juurdumise probleematika on kahtlemata Aino Kallase elu ja loomingu (vastu)oluline küsimus, mille üht tahku – vere või tõu poolt ettemääratud võimalusi ja piiranguid – käsitlet lähemalt käesolevas artiklis. Üldisemas plaanis võib siiski kindlalt väita, et Aino Kallase looming juurdus juba kirjaniku eluajal nii soome kui ka eesti kultuuri ja kirjandusse, moodustades toeka juurtevõrgu, mis ka tänapäeval ajab ikka uusi elujõulisi võrseid.¹

* Artikkel on kirjutatud ETF-i grantide 7354 („Omaeluloolisus eesti kirjandusmaastiku osana”) ja 7271 („Kirjutavad naised: Naised eesti kirjandus- ja kultuuriloos 1880–1925”) raames.

¹ Pean siin silmas vaid Aino Kallasele keskenduvat teadustööd. Pole liialdus öelda, et nii siin kui ka sealpool Soome lahte on praegu omamoodi Aino Kallase aeg, mille kinnituseks on kolm 2006. aastal ilmunud doktoridissertatsioonidel põhinevat monograafilist käsitlust. Turu Ülikooli juures kaitstud monograafias „Ajalugu, iha ja teadmise madu Aino Kallase teostes” (Melkas 2006) analüüsib Kukku Melkas Aino Kallase ilukirjanduslikes teos-

Eelmisel aastal möödus 130 aastat Aino Kallase (1878–1956) sünnist. Sünniaastapäeva tähistati 3. oktoobril Eesti Kirjandusmuuseumis soome ja eesti teadlasi koondava konverentsiga „Aino Kallas kõnetamas oma aega / Aino Kallas puhuttelemassa omaa aikaansa”,² kus tuli kõneks Aino Kallase mitmekesise kirjandusliku ja kultuuriloolise pärandi suhe sajandivahetuse ning XX sajandi alguse erinevate mõttevoolude, kirjandussuundade ja ühiskondlik-kultuuriliste ilmingutega. Konverentsil tuli selgelt esile ka viimase aastakümne jooksul toimunud nihe Aino Kallase retseptisioonis. Kui varasemad käsitlused sidusid tema loomingut kirjandusliku modernismiga vaid kõhklemisi (vt nt Laitinen 1997), siis uuemad analüüsid paigutavad kirjaniku juba kindlalt XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses järk-järgult kehtestunud uue maailmavaate keskmesse.

Oma aja kõnetuses tõusevad Aino Kallase vaimses pärandis esile mitmed erinevad liinid. Suhtes rühmitusega Noor-Eesti, hinnangutes soome kaasaegsele kirjandusele ning tema enese loomingulisi stiilikatsetusi puudutavas diskussioonis on märgata uue esteetika otsinguid, samuti esteetiliste ja eluliste lähtepunktide sobitamise võimalusi ning pingejooni. Oluline koht on Aino Kallasel eesti-soome ja soome-eesti kultuurivahendajana. Suure lugemuse ja avara silmaringiga inimesena oli ta hästi kursis XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse erinevate mõttevooludega, näiteks Friedrich Nietzsche, Otto Weiningeri, Georg Simmeli töödega, sel ajaperioodil aktuaalsete inimese seksuaalsust puudutavate diskussioonidega (Sigmund Freud, Cesare Lombroso, Richard von Krafft-Ebing jt), haakudes otsapidi isegi XX sajandi alguse ökokriitilise mõttega.

Esteetiliste ja ühiskondlik-kultuuriliste seisukohtade omaksvõtus või neist ärapöördumises tõuseb kesksena siiski esile kirjaniku kui naise subjektipositsioon. Kuigi Aino Kallas ei sidunud end kunagi naisemantsipatsiooniga läbi organisatsioonilise tegevuse, mõjutas teda kahtlemata nn uue naise problemaatika, samuti oli ta hästi kursis Skandinaaviamaade naisemantsipatsiooni debatiga, eriti Laura Marholmi, Ellen Key ja Minna Canthi seisukohtadega.

Aino Kallase mitmekülgne dialoog oma aja valitsevate mõttevooludega kulges alati kirjutava naise subjektipositsiooni määratlemise kaudu. Naiskirjanik ja -intellektuaal oli XX sajandi alguse kontekstis pigem erandlik ja ühiskonna kultuurinorme häiriv kui neisse vahetult haakuv nähtus. Õigus oma

tes esile tulevaid suhestumisprotsesse erinevate XX sajandi alguses levinud mõttevooludega. Sama ülikooli kultuuriajaloolane Maarit Leskelä-Kärki vaatleb Aino Kallast (neiupõlvenimega Krohn) osana kolme öde liitvast kirjanduses elatud elukaarest („Kirjanduse maailmas. Öed Krohnid ja kirjanduslik elu”; Leskelä-Kärki 2006). Minu enese Tartu Ülikooli maailmakirjanduse õpetooli juures kaitstud dissertatsioon „Subjektsuse kehalisus Aino Kallase, Virginia Woolfi ja Anaïs Nini päevaraamatutes” (Kurvet-Käosaar 2006b) keskendub keha, iha ja kunstnikuks olemise ning loomepoetika tihedatele seostele kolme XX sajandi alguse naiskirjaniku päevaraamatus.

Viimastel aastatel on avastatud ka Aino Kallase vaimse pärandi osi, mida varem peeti kadunuks. 2008. aasta kevadel leidis Helsingi Ülikooli kirjandusuuriija Silja Vuorikuru Eesti Kirjandusmuuseumi Kallase-arhiivist aastatel 1909–1910 kirjutatud näidendi „Bathseba” käsikirja, mille „kadumise” põhjusi ning piiblliloolist interteksti Vuorikuru Tartu konverentsil põhjalikumalt avas (vt Vuorikuru 2009). Silja Vuorikuru on seotud veel ühe hiljaaegu avastatud Aino Kallase tekstikorpusega: ta on trükki toimetanud paar aastat tagasi Otava kirjastusest leitud Aino Kallase ja soome kirjandus- ja kultuurikriitiku Anna-Maria Tallgreni kirjavahetuse (Vuorikuru 2008).

² Konverentsi korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum ja Tallinna Ülikool (grant ETF 7354). Põhjalikum ülevaade ilmus 2008. aasta 24. oktoobri Sirbis (Kurvet-Käosaar 2008).

häälele ja selle kuuldavaks tegemise võimalikkus oli Aino Kallase jaoks keeruline ja raske protsess, vaatamata tema privilegeeritud asendile nii soome kui eesti kultuuris.³

Artikli algul viidatud kirjas Gustav Suitsule ei kahtle Aino Kallas mitte ainult enese võimes olla ühe kultuuriga vahetult seotud ja sellesse juurduda, vaid üleüldse sellise identiteedimääratluse vajaduses: „Erakondadest, rahvustest rippumatul inimesel on ka oma eluväärtus” (Kallas 1994a: 50). Kallase nn Tartu-perioodi (1903–1917) kontekstis tundub niisugune olemusliku vabaduse ja sõltumatuse deklaratsioon olevat tugevalt kantud identiteedikriisist, mille keskmes on kaotusvalu selle üle, et täielik kuuluvustunne ühte kultuuriruumi on tema jaoks kui mitte välistatud, siis üsna vähe tõenäoline. Selle perioodi päevaraamatuis tõstatub sageli juurte teema. Täiesti vastupidiselt seisukohtadele, mida Kallas toonitas oma kirjas Suitsule, tajub ta juuri (ehk teisisõnu perekonna verepärandit) nüüd oma olemise põhialusena. „Meie kõikide juured on ju sügaval minevikus; et iseendid mõista, peame tundma neid, kellest põlvneme,” kirjutab Aino Kallas 1908. aastal oma tädi-le Ottilie de Pelinskile (1994a: 51). Ühtekuuluvust tunneb Aino Kallas siiski vaid isapoolse suguvõsaga, minnes peaaegu täiesti mööda vaimselt mitte sugugi vähem andekast emapoolsest suguvõsast (vt näiteks Kallas 1994a: 51–56; 1994b: 198–199; 1945: 247). Juurteotsingu teema kulminatsiooniks on 1920. aastal ilmunud autobiograafiline romaan „Katinka Rabe”, milles Aino Kallas paigutab oma kunstnikuks kujunemise lätted isapoolsete vanavanemate juures Kiiskilä mõisas veedetud lapsepõlvesuvedesse.⁴ Pea kümme aastat hiljem rõhutab kirjanik kogutud teoste eestikeelse väljaande saatesõnas taas tihedat sidet isapoolse suguvõsaga, asetades oma põlvnemise nüüd aga selgelt omaaegsete rassiteooriate konteksti: „[Isa – L. K.-K] kaudu põlvnen ma liikumishimulisest suguvõsast, ... kellesse on segunenud abielude kaudu mõne sugupõlve kestes kaheteistkümne eri rahvuse veri. [...] ...läbi kogu oma elu olen tunnud sügavalt seda seguvere mõju oma arenemises, üheltpoolt takistavana ja hajutavana, teiselt poolt jälle tarviliku kunstilise tõukejõuna” (Kallas 1929: 5–7).⁵ Identiteediotsingud on siiski vaid üks liin Aino Kallase loomingus, milles on selgelt tajutav XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguskümnetel aktuaalse pärilikkuse (teisisõnu ka rassi, tõu või vere) küsimuse

³ Vt Lea Rojola artiklit Keele ja Kirjanduse selles numbris, lk 746–757.

⁴ Vt ka Kurvet-Käosaar 2007: 211–234; Lappalainen 1995: 168–188.

⁵ Aino Kallase intensiivsem kokkupuude isapoolse suguvõsaga ongi tegelikult piiratud Kiiskiläs veedetud lapsepõlvesuvedega, välja arvatud muidugi eluaegne suhtlus poolvendade ja õega, eelkõige Kaarle Krohni ja Helmi Krohn-Setälaga. Noore Aino Krohni vaimse maailmapildi kujunemises mängis kahtlemata olulist osa ka lähedane suhe ema õe Ida Godenhjelmi ja ta abikaasa Frederikuga. Sellele vaatamata on Aino Kallas korduvalt rõhutanud nappi või pea olematut sidet „emapoolse pärandiga” (Kallas 1945: 247). Enam kui vaimuanded või ühele või teisele suguvõsale omane keskkond tuleb sellises eelistuses esile hoopis meelelaad või iseloom, ehk teisisõnu (tõu)omadused, mis võisid ema poolt päranduda edasi ka Aino Kallasele. Oma päevaraamatus kirjeldab Aino Kallas oma ema kui „neid elu võõraslapsi, kes on nagu loodud kannatama ja rahulduma poolega sellest, mis teised saavad” (Kallas 1994b: 199). Lisaks tegi kirjanikule muret ema „osaline vaimusegatus, äärmine raskemeelsus ja kurnav luul” (Kallas 1994b: 199), kuigi ta oli teadlik ka oma isa kohatistest meeltesegadushoogudest (Kallas 1994a: 56), mida ta käsitleb pikemalt romaanis „Katinka Rabe”. Kallas hindas elujõudu ja -energiat ning pelgas ema vaikset ning tasast olemist, veel enam aga ta aeglast kustumist. Vt ka Kurvet-Käosaar 2006b: 20–24; Laitinen 1997: 31–34; Leskelä-Kärki 2006: 292–331.

mõju. Kuivõrd see liin seob Aino Kallase eelkõige soome kultuurikontekstiga ja soome vaimse eliidi väljakujunemisega, jätan selle siinkohal kõrvale ning keskendun kirjaniku rassi- ja tõuteooriatest kantud aruteludele eestlase arengupotentsiaali üle.

Kui Aino Krohn 1899. aastal Oskar Kallasega kihlub, ei ole tal kerge oma perekonnale põhjendada otsust abielluda eestlasega, ehkki tegu on tema venna Kaarle Krohni hea sõbra ja kolleegiga. Päevaraamatu sissekanne 1900. aasta veebruarist dokumenteerib rahvusteemalise vaidluse õemes E. N. Setäläga, kes süüdistab Ainot rahvuse hülgamises ning viitab sellise teguviisi hävitavale mõjule tema isiksusele: „Ja inimene, kes seda teeb, läheb täielikult kaduma, ta isiksus ei suuda tervikuna püsida” (Kallas 1994b: 166). Vaidluse valupunkt ei ole siin üksnes ärapöördumine oma rahvusest, vaid selle rahvuse väärtus, kelle vastu Aino Krohn Setälä arvates oma rahvuse vahetab: „Ja eestlased, mis nad on? Surev rahvas [---] ... kui te neist [oma lastest – L. K.-K] eestlasi tahate teha, siis tuleb teil nad kohe talupoegadeks või käsitööliseks kasvatada, eesti kultuuri ei ole olemas” (Kallas 1994b: 166). Eemil Nestor Setälä jätab siinkohal (ehk teadlikultki) kahe silma vahele, et tema naiseõde ei kavatse abielluda mitte eesti talupoja ega käsitöölise, vaid varsti Helsingi Ülikoolis doktoreeruda plaaniva Eesti vaimse eliidi esindajaga. Sümboolselt võiks seda kõnelust pidada Aino Kallase hilisemas loomingu mitmekülgselt väljendunud eesti tõu teema käsitlemise lähtepunktiks, mida ta arendas ehk teatud trotsigagi, näidates mitmete lihtsat päritolu tegelaste kaudu selle „sureva rahva” sitkust, elujõudu ja potentsiaali areneda suureks kultuurrahvaks.

Tõu- ja rassiteemaline diskussioon Euroopas

Huvi teema vastu ei ole oma ajastu kontekstis kindlasti erandlik, kuivõrd rassi- ja tõuküsimusel on väljapaistev koht XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse Euroopat köitnud teemade seas. Kai Laitineni sõnutsi olid pärikkusetooria ja tainelik miljööteooria realismiajastu ja sajandi alguse ühised vaimsed rekvisiidid (Laitinen 1997: 63). Ka Eesti ja Soome ajakirjanduses peeti neil teemadel tuliseid vaidlusi, põhiküsimuseks eesti ja soome tõu arengupotentsiaal ning seda toetavad ja takistavad tegurid. Kõige sellega oli Aino Kallas kursis ja ehk puudutas tõu küsimus teda vahetumalt just Eesti kontekstis, põhjuseks tihedad sidemed sellesse teemasse innukalt süüvinud Noor-Eesti rühmituse ja Postimehe ringkonnaga, samuti abikaasa Oskar Kallase eriala (rahvakultuur), mis võis äratada kirjaniku sügavama huvi eestlase olemuse ja arenguhoone vastu.⁶

Toetudes ühelt poolt Darwini evolutsiooniteooriale, arenes tõu- ja rassiteemaline diskussioon Euroopas edasi näiteks John Haycrafti, Francis Galtoni ja Karl Pearsoni käsitlustes, samuti Hippolyte Taine'i teoorias *race, milieu et moment*; Arthur Gobineau käsitluses inimtõugude ebavõrdsusest ning Cesare Lombroso ideedes mehe ja naise vaimsest tervisest, geniaalsusest ning kuritegelikest algetest. Rassiteooriate üks keskseid küsimusi oli rasside hie-

⁶ Aino Kallase arusaam rahvakultuuri väärtusest ning selle seosest rahvusliku enesemääramisega pärines juba lapsepõlvest, isa Julius Krohnilt ja vend Kaarle Krohnilt.

rarhia väljatöötamine, s.t inimkonna jaotamine arenenud majanduse ja ühiskondliku organisatsiooniga kõrgemateks kultuurrahvasteks ning madalamateks rassideks, kes ei küüni selliste saavutusteni ka soodsate arengutingimuste juures. Rassihierarhia küsimuse üks mõjukamaid autoriteete oli Arthur Gobineau oma teosega „Essee inimrasside ebavõrdsusest” („Essai sur l'inégalité des races humaines”, 1853–1855), milles ta jaotab inimkonna kolme põhirassi: valge, kollane ja must. Valge rassi füüsilised, psühholoogilised ja vaimsed omadused ületavad ülivõimsalt nii musta kui ka kollast rassi (Gobineau 1856: 439–460).⁷ Gobineau teooriat toetasid suuremal või vähemal määral kõik rassiteoreetikud. Tema ideede üle vaieldi ka Soomes ja Eestis. Lisaks valge rassi ülimuslikkuse määratlemisele oli tõuteooriates oluliseks arutlusobjektiks valge rassi erinevate variatsioonide ehk rahvuste elujõu ja arengu tagamine ning tõuomaduste parandamine ehk eugeenika. Rakendades Darwini loodusliku valiku teooriat inimühiskonnale, nägi inglane Francis Galton eugeenika põhiülesannet „võimalikult arvukate meetmete rakendamises tagamaks, et ühiskonna kasulike klasside panus järgnevasse generatsiooni proportsionaalselt suureneks” (Galton 2000: 330). Galtoni järglane Karl Pearson, rasside hierarhia innustunud pooldaja, rõhutas aga vajadust kõrgema rassi arengu tagamise nimel püüelda harmoonia poole kõrgemast rassist rahvuse eri klasside vahel ning hoiduda igasugusest läbikäimisest alamate rassidega, sest isegi külg külje kõrval elamine, rääkimata rasside segunemisest, viib kõrgema rassi degenerereerumiseni (Pearson 1905: 46).

Kuigi rassihierarhia tipus olid valged läänemaailma tõud, olid ka siin tajutavad teatavad eristused, mis sõltusid valge rassi segunemisseaduspärasest ja keskkonna mõjust. Nii arutleb näiteks Villem Ridala 1913. aastal ilmunud põhjalikus ülevaates rassiteooriatest Gobineau ideedele toetudes selle üle, kuidas „Inglise üldisele tüüpusele harukorraline ühtlus annab ja moodustab kogu Inglise rahva jõu ja vägevuse”, Prantsusmaal aga valitseb äärmine tõugude „segilaadilisus”, mis Prantsuse rahva „tõu iseloomu ehtsuse röövib, selle aristokraatsuse, mis puhaste ja selgunud tõugudele on omane” (Ridala 1913: 210–211). Ridala jaoks esindab erinevate tõugude segunemine Inglismaal „õnnelikku ristlust”, mille tulemuseks on „ülimusrahvas”, sama nähtus Prantsusmaal aga „vere kaost”, mis „ei või saadusena muud anda kui bastardrahva” (Ridala 1913: 211). Määravaks kriteeriumiks oli rahvakehandi ühtsus, mis väljendus nii füüsilistes kui ka vaimulaadi puudutatavates tunnustes. Aino Kallase arutelud oma isapoolse suguvõsa verepärandi üle toovad põhiliselt esile n-õ õnneliku (erinevate Euroopa tõugude) segu. Probleemaatiliseks, kuid samal ajal omamoodi kütkestavana tõuseb „rahutu vere” küsimus esile soo seisukohalt, kuivõrd sellise vere tungid suguvõsa naiste puhul viivad nad sageli vastuollu ajastu soonormidega (vt nt Kallas 1994b: 136, 138; 1994a: 117).

Teine oluline küsimus oli keskkonna mõju tõuomaduste arengule, mille arengus oli kesksel kohal Hippolyte Taine'i teooria *race, milieu et moment* (vt Taine 1890: 17–22). Taine arvas, et mingi kultuuri või ühiskonna toimimine ajaperioodi lõikes on kantud teatavast kesksest universaalsest seaduspärasest või jõust, mis tuleneb rassi omadustest ning kandub edasi põlvest põlve (Bid-

⁷ Erinevaid rasse või tõuge on määratlenud veel rootsi loodusteadlane Karl Linné, Johann Friedrich Blumenbach, Gustav Friedrich Klemm, Georges Vacher de Lapouge, Otto Ammon, Houston Stewart Chamberlain. Vt ka Ridala 1913: 247–260.

diss 2003: 73). Peale pärilike omaduste mõjutab kultuuri ja ühiskonna toimimist ka keskkond, mida Taine määratles kui „füüsilisi ja ühiskondlikke tingimusi, mis indiviidi toimimist ühiskonnas kas toetavad või takistavad” (Bid-diss 2003: 74).

Keskkonnamõjude seas on oluliseks teguriks näiteks kliima, millega Taine seletab erinevusi germaani ja ladina rassi vahel. Näiteks on Taine'i hinnangul külmadele ja niisketele metsiku ookeani ääres paiknevatele soistele aladele asunud germaani rassile omane „melanhoolia ja vägivaldsed emotsioonid, kalduvus alkoholismile, liigsöömisele ja verevalamisele”, tunduvalt mahedam ja meeldivam kliima aga on suunanud kreeka ja ladina rasse arendama välja eeskujulikult organiseeritud riike ning kõrgele arenenud kultuuri (Taine 1890: 19). Sissejuhatuses „Noor-Eesti” esseekogule rõhutab Aino Kallas Eestimaa asendit kui tõu arengus olulist osa mänginud aspekti, kuid ei pea silmas niivõrd ebasoodsaid kliimaatilisi tingimusi, kuivõrd just seda, et Ida ja Lääne vahelise läbikäigupaigana on Eesti sajandeid olnud „laastavate sõdade tallermaa” (Kallas 1921: 9).

Kolmandaks, kõige paindlikumaks indiviidi (ja kultuuri) toimimist määravaks teguriks pidas Taine ajaperioodi (*le moment*) ehk mingi ajastu meel-sust või mentaliteeti. Taine'i jaoks moodustas *race, milieu et moment* teooria mudeli, mida sai rakendada kultuuri, eriti aga kirjanduse analüüsis, kuid keskkonnamõjud olid arenemise ja degeneratsiooni skaalal oluliseks teguriks ka teistes rassiteooriates. Ühel meelel oldi selles, et väga halvad elutingimused, vaesus, alkoholism, vaimuhaiguste sage esinemine jne põhjustavad mingi rassi allkäiku, arvamused lahknesid aga selles osas, kuidas mingi rahvuse riskigruppidega toimida (riskirühmade elimineerimine *versus* degeneratsiooni ühiskondlike põhjuste likvideerimine).

Euroopas levisid jõudsalt ka prantsuse psühhiaatri Bénédict Augustin Moreli ideed inimese füüsilist ja vaimset olemust haaravast degeneratsioonist kui läänemaailma allakäigule osutavast üha kiirenevast protsessist. Moreli teooria kohaselt degeneratiivsed jooned mitte üksnes ei pärandunud põlvest põlve edasi, vaid muutusid iga järgmise generatsiooni puhul üha intensiivsemaks, kulmineerudes lõpuks täieliku füüsilise ja vaimse degeneratsiooniga (Moore 2002: 139). Ka Soome ajakirjanduses ja kirjanduses käis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses intensiivne poleemika degeneratsiooni teema üle. Arutleti läänemaailma inimese nõrgenemise ja tsivilisatsiooni allakäigu üle üldisemalt, peale selle oli kõne all ka „ebaterve inimkomponendi mõju” ning kuritegevuse, moraaliilõtvuse ja vaimunõrkuse kiire levik (Molarius 2003: 121; vt ka Rojola 1999: 165–192). Soome XX sajandi alguse kirjanduses tuleb degeneratsiooniprobleem esile põlvest põlve päritavate ja võimenduvate pahede ja nõrkuste teema kaudu⁸, samuti osutamises, et linnakeskkonnal on maaelupõhistele pärilikele omadustele hävitav mõju⁹ (Molarius 2003: 121–142).

Eestis on degeneratsiooniteema ehk enim vastukaja leidnud väljenduseks Johannes Aaviku idee vastupidisest selektsioonist. Aavik väitis, et eesti tõu juures on täheldatav „mingi üleüldine kangujäämine, kehaline, kõlbeline ja vaimline ebatäielisus” (Aavik 1988: 5), seletades seda osalt sellega, et eesti tõug on

⁸ Vt nt Johannes Linnankoski „Laulu tulipunaseista kukasta” (1905), Maila Talvio „Sil-mä yössa” (1907) ja „Tähtien alla” (1910).

⁹ Sellised jooned tulevad esile L. Onerva, Eino Leino ja Arvid Järnefelti loomingus.

olnud algusest saadik alaväärtuslik, osalt aga sellega, et „loomulik väljavaliik” eesti tõu puhul tähendab seda, et „tugevamad, targemad, ilusamad” on põhiliselt saksastumise kaudu Eesti algupärast eemaldunud (Aavik 1988: 5–6), ehk teisisõnu eesti rahvale ja tõule kaduma läinud. Aino Kallas kordab Aaviku vastupidise selektsiooni ideed „Noor-Eesti” kogumiku avapeatükis, rõhutades samas, et Noor-Eesti esindab vaimliselt ja hariduslikult teist, õigemini kolmandat põlve (Kallas 1921: 13), andes nii eesti tõu arengupotentsiaalile Aavikust tunduvalt kõrgema hinnangu.

Degeneratsiooniga haakuvad vahetult ka itaalia kriminoloogi Cesare Lombroso XIX sajandi lõpus avaldatud teooriad mees- ja naiskurjategijate rassiomadustest ning laiaulatusliku mõjuga ideed geniaalsuse ja vaimuhaiguse seostest. Juhtides tähelepanu paljudele ajalooliste suurmeeste elulugudest tuntud vaimuhaiguse episoodidele, tuli Lombroso välja ideega, et geniaalsed vaimuanded arenevad inimeses teiste omaduste arvelt, millest olulisimad on puudujäägid ja kõrvalekalded närvisüsteemi arengus (Lombroso 1896: v).¹⁰ Lombroso geeniuuse määratlus oli selgelt sooliselt markeeritud, tema sõnutsi oli naisgeeniuse puhul tegu „suure erandiga” (Lombroso 1896: 137). Ka juhul, kui naistel oleks erinevatel ajalooperioodidel olnud paremad võimalused näiteks haridust saada või end erialaliselt teostada, ei oleks see Lombroso hinnangul suurendanud naisgeeniuste arvu: „... kui oleks olnud ülivõimekaid naisi kas poliitikas, teaduses või mõnel muul alal, oleksid nad olnud võimelised teel seisvad takistused ületama” (Lombroso 1896: 138).

Lombrosot peetakse ka XX sajandi alguses väga populaarse ajumahu ja vaimsete võimete korrelatsiooni paradigma isaks. Tegemist oli sooliselt ebarõrdse mõttemalliga: arvati, et naisele on omane mehest madalam intelligents ja puudujäägid nii loogilise mõtlemise kui ka loovvõimete osas just nende väiksema ajumahu tõttu (vt Rafter, Gibson 2004: 9–10). Selline arusaam puudutas Aino Kallast sügavalt ning ta käsitles seda iroonilises lühijutus „Naine, kel oli aju” (sm k 1912, e k 2005) ja päevikusissekannetes, millest kõige tuntum on kahtlemata Weiningeri teose „Sugu ja iseloom” („Geschlecht und Charakter”, 1903) lugemisest inspireeritud järgmine kommentaar: „Ma ei ole kunagi tahtnud olla muud kui naine, aga ma kadestan mehi selle mõne grammi ajuaine pärast, mis neil on rohkem” (Kallas 1994a: 59–60; vt ka Kurvet-Käosaar 2006b: 39–40; 2006a: 105–106).

Lombroso ei alahinnanud geniuste rolli mingi rahvuse arengus, kuid toonitas, et geniuse ja vaimuhaiguse tiheda seose tõttu sõltuvad rahvaste saatused paratamatult vaimselt ebastabiilsetest indiviididest. Ta püüdis sel moel jahutada tingimusteta imetlust geniuse vaimusuuruse ees. Huvitaval kombel sai aga Lombroso geeniuusemääratlusest keskne mõõdupuu indiviidi või rahvuse vaimusuuruse hindamisel, milles tavaline „normaalne” inimene omandas isegi negatiivse varjundi.¹¹ Kas otseselt või kaudselt on Lombrosolt pärinevate ideede mõju tajutav Aino Kallase puhul Lydia Koidula portree loomisel, aga ka hinnangutes oma abikaasale Oskar Kallasele.

¹⁰ Geeniuste puhul tõi Lombroso degeneratsioonile viitavate joontena välja veel lühikese kasvu, küüru ja/või lonkamise, lihasnõrkuse, seksuaalse loiduse, ebanormaalse füsiognoomia ning kõrvalekalletele viitava kujuga kolju (mida samal ajal iseloomustab keskmisest suurem ajumaht), kogelemise, varaküpsuse, rännuhimu (Lombroso 1896: 5–37).

¹¹ Vt nt Kallas 1999: 117.

Tõuküsimusest Eesti kontekstis

Aino Kallase 1908. aasta jaanuari kirjast Gustav Suitsule on käesolevas artiklis saanud juba omamoodi juhtmotiiv. Pärilikkuse ja juurte teemat silmas pidades on kirja puhul tegemist huvitava palimpsestse tekstiga, mille iga formuleeritud põhiargumendi taga avaneb varjatud tähendusteväli, mis sageli sõnades väljendatust hoopis teise suunda osutab. Sama kehtib kindlasti ka järgneva arutluskäigu kohta: „Mu eksimus on selles – mõtlen „Ants Raudjalga” –, et tahtsin käsitleda *eesti* probleeme. Selleks mu sisemisest nägemusest muidugi ei jätku. See on ülesanne, mis jääb eesti kirjanikele. Aga kas Te saate aru erinevusest, kui ütlen, et mul hõljub meeles midagi seesugust: käsitleda üldinimlikke probleeme, aga Eesti inimestega” (Kallas 1994a: 50). Nii „Ants Raudjalga” (1907) kui ka mitmed lühijutud nagu näiteks „Võõras veri”, „Gerdruta Carponai” või Koidula biograafia „Tähelend” (sm k 1915, e k 1918), ei käsitle üksnes üldinimlikke probleeme, vaid juurdlevad ka eesti tõu või vere võimaluste ja piirangute üle, võib-olla intensiivsemaltki kui ükskõik millise eesti kirjaniku toleaeegsed teosed.¹² Ilukirjanduslikele teostele lisanduvad rassi- ja tõuteema osas Aino Kallase päevaraamatud, abikaasa Oskar Kallasele pühendatud, postuumselt ilmunud mälestusteos „Elukaaslane” (sm k 1959, e k 1999) ning veel tänapäevalgi kõrgelt hinnatud käsitlus „Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned” (sm k 1918, e k 1921).

Enamik Aino Kallase teostest, milles rassiküsimus olulise joonena esile tuleb, pärineb perioodist, mil teema oli ka Eesti avalikkuses põhjalike arutelude ja tuliste vaidluste allikaks. Olulisimad neist peeti ringkondades (Noor-Eesti ja Postimees), milles liikus ka Aino Kallas ise. Sel teemal võtsid sõna näiteks Villem Ridala, Johannes Aavik, Jaan Tõnisson, Juhan Luiga jt.¹³ Ridala põhjalik uurimus „Tõu küsimus” toetus mitmele Euroopa rassiteoreetikule ja käsitles peaaegu kõiki rassiteooria poleemika olulisi küsimusi, andes detailse ülevaate erinevate tõugude, sh soome-ugri, soome ja eesti tõu füüsilistest ning vaimsetest avaldumisvormidest, rasside arengust, hierarhiast, tõupuhtusest, tõugude segunemise omapäradest ning tõu ja keskkonna suhtest (Ridala 1913: 199–363). Eesti tõugu hindas Ridala kõrgelt, olles seisukohal, et panus, mille eestlased „vaimse jõu poolest aastasadade kestes on jõudnud anda, esite Balti saksakeelsele keskkonnale, siis vähesel määral Venemaale ja kõige enam Eesti oma hariduse töö tegemiseks”, on kindel näitaja selle tõu kõrge väärtuse osas (Ridala 1913: 341). Oma hinnangus eesti tõule erines Ridala tugevalt nii Aavikust kui ka Tõnissonist, kes paljuski rahvuspoliitilise programmi kaasajastamise huvides (Karjahärm, Sirk 1997: 292) rõhutas tõuküsimuste käsitlemisel pigem puudujääke. Tõnisson tegi eesti tõu parandamisel panuse ühiskondlike olude edendamisele, pidades samas oluliseks ka truuks jäämist talupoeglikule kultuurile ning manitses hoiduma euroopalikust linnakeskkonnas toimivast „ülikultuurist” (Karjahärm, Sirk 1997: 292).

Juhan Luiga tõuküsimusega seonduvate seisukohavõttude seas on oluline ka Aino Kallast mõjutanud „Põhjavaim” (1912), milles Luiga analüüsib nõia

¹² XX sajandi kahel esimesel kümnendil tuleb tõutemaatika eesti kirjanike loomingus teataval määral esile Kitzbergi näidendis „Libahunt” (1912; oma ja võõra vere temaatika), samuti Vilde draamateostes „Tabamata ime” (1912) ja „Pisuhänd” (1913; tõusiklus tõurikkujana, keskkonna ja tõu vastasmõjud).

¹³ Tõuküsimuste käsitluse kohta XX sajandi alguse Eestis vt Karjahärm, Sirk 1997: 284–297.

või targa kujule ja ekstaasi fenomenile keskendudes põhjarahvaste kultuuri, püüdes nii hinnata põhja rassi võimet kõrgemateks vaimusünnitusteks (Luiga 1995: 206). Just läbi ekstaasi (mis ühelt poolt viitab suurele vaimsele loovpotentsiaalile, teiselt poolt aga piirneb hullumeelsusega) haakub Luiga mõttekäik Lombroso geeniusse mõistega. See seos tuleb omakorda esile näiteks Kallase teostes „Tähelend” ja „Noor-Eesti”, millest viimane sisaldab otseseid viiteid Luigale „Eesti närvi erga kalduvuse olemasolu” käsitlemisel (Kallas 1921: 164). Võttes aluseks Luiga väljatoodud põhjarahvaste kalduvuse müstika ja maagia suunas (Luiga 1995: 204–205), kinnitab Kallas, et eestlases ei ole „fantastiline joon” XX sajandi esikümnenditel ühiskonna „materialistlikust ilmast hoolimata” kuhugi kadunud (Kallas 1921: 164). Fantastiline element on samas aga seotud nn hirmuainetega, mille sagedast esinemist põhjendab Aino Kallas järgnevalt: „On, nagu oleks aastasadu orjusega kurnat rahva ehmund mõttekujutus tahes või tahtmata kõigil pool otsind hirmu ja ahastuse põhjust, otse kui poleks tõelikkuse kannatustest talle jatkunud, vaid oleks ta isegi unes päeva koormat pidand kandma, vabisedes enese ajude viirastuse ees” (Kallas 1921: 165). Niisuguses orjuse taaga tulemusel väljaarenenud „fantastilises joones” peitub Kallase hinnangul kindlasti ka kõrgema kultuuri loomise potentsiaal. Kõige veenvamalt tuleb see esile Friedebert Tuglase kunstnikuolemuse analüüsis „Noor-Eesti” koguteoses.

Väsinud tõust erksa vereni

Juhan Luigalt pärineb veel üks eestlase tõuomadusi puudutav teooria, mis on Aino Kallast tugevalt mõjutanud. Luiga hinnangul pärssis eestlaste arengut teguvõimsaks kultuurrahvaks aastasadade pikkune põlvest põlve edasi kanduv väsimus (vt Laitinen 1997: 63–64). Põlsväsimuse ideed arendab Kallas põhjalikult jutustuses „Ants Raudjalg”. Teost on tõutemaatika, eriti aga nn väsinud rahva küsimusega haakuvalt analüüsinud nii Kai Laitinen (1997: 61–64) kui ka Päivi Molarius (2003: 130). Mõlema analüüsis tuleb verepärandina saadud põlsväsimus esile Ants Raudjala arengut takistava või seda peatava tegurina. Molariusel haakub see lisaks veel tõusiklikkuse ehk liiga kiire keskkonnavahetuse ja ühiskonnas edasipürgimise teemaga. Tõepoolest, mitmete erinevate kujundlike ja temaatiliste variatsioonide kaudu tuleb Ants Raudjala arengut takistav seletamatu loidus ja eluenergia kiire kustumine ülivõimsalt esile. Raudjala saatus jääb romaani lõpul lahtiseks: mõistes, et haridus viiks ta paratamatult võõrsile, väetiseks „Venemaa lõpmata põldudele”, jätab ta haridustee pooleli ja pöördub tagasi koju, kuid leiab oma suureks pettumuseks, et kodu „ei olnud enam endine, isa oli vananenud ja murdunud...” (Kallas 1907: 132). Roman lõpeb siiski optimistlikuma noodiga. Kodutalu lähedal kõrgel künkal näeb Ants Raudjalg vaimusilmas uut põlvkonda kerkimas: „Tuleb teisi, meist vägevamaid, vähemate nõuetega, vähem enese kasu püüdjad kui meie, kes kodusest mullast lahti ei lase [---] ... vaid oma järeltulijatele lõikusepidud ja kiigetantsud, küpsed kobarad juukstes, järele jätavad” (Kallas 1907: 133). Niisugune nägemus toetab eesti tõu arenguvõimaluste osas Jaan Tõnissoni vaatepunkti, kelle jaoks eesti rahva elujõu allikas oli just maakultuur (vt Karjahärm, Sirk 1997: 292). Tõnissoni seisukohtadega sarnaselt nähti ka Soomes XX sajandi algul kulgenud tõupoleemikas degeneratsioonihu allikana eemaldumist soomlastele tõumasest lihtsast, looduslähedasest

ja karmist elust demoraliseerunud linnakeskkonda ümberasumise kaudu. Usuti, et selline muutus nõrgendas ka algseid maarahvale omaseid tõuomadusi (Molarius 2003: 125).

Põlisväsimust ei saa siiski pidada Aino Kallase loominguks valdavaks eesti tõugu iseloomustavaks jooneks, sellest enam tõuseb esile algupärase talupojavere jõud (Kallas 1918: 23). Mõiste kui selline oli tolleaegsetes tõudiskussioonides keskne eriti pikema maarahva- ja lühema linna- või kirjakultuuri- ja rahvaste puhul, kelle hulka kuulusid kahtlemata ka eestlased ja soomlased. Koidula-biograafias, kust eespool viidatud väljend pärineb, iseloomustab Kallas sellisest verepärandist kantud iseloomu kahetiselt: ühelt poolt on see „töö, teo otsekoheus, ilma targutuseta, võimsa, silmapilke instinkti võimulepääs”, teiselt poolt „miskisugune esinemishimu, publikumi ja imestuse janu...” (Kallas 1918: 23).¹⁴

Kallase loominguks üldisemas plaanis sobib talupoja või maarahva verepärandi iseloomustamiseks pigem esimene, teole ja otsusekindlusele suunatud määratlus. Niisugusena tulevad eesti tõu paremad küljed esile juba mainitud jutustuses „Ants Raudjalg”, samuti näiteks lühijutus „Bernhard Riives”, loos talupojast, kelles „läks sirgeks seitsmesajaaastase orjuse selg” (Kallas 1913: 18). Lühijutus Inglit, Sõrve ammest, kellest pikkamisi valgub eesti jõudu, tervet verd väikesesse õrna võsusse, „kelle veri põlvest põlveni on saanud valgemaks” (Kallas 1929: 120),¹⁵ ei avaldu eesti verepärand loo peategelase isiksuses, pigem on see osa mingist laiemast jõust või energiast. Samas võib Inglise kõige olulisemat otsust – vaatamata karmidele tagajärgedele lahkuda amme ametist ja jääda oma lapse juurde – seletada just vere poolt dikteeritud instinktidega. Lühijutt lõpeb selle otsuse vastuvõtmisega, kuigi jääb lahutiseks, kas Inglise tegelikult õnnestub mõisarahva käsu alt pääseda. Loo kulminatsioonis jääb kõlama Inglise vastupandamatu soov rakendada enese vere tugevust oma lapse ja oma tõu arendamiseks.

Viisis, kuidas Aino Kallas vaatleb oma abikaasat Oskar Kallast, tõuseb nii tugevusena kui ka puudujäägina samuti esile terve talupojavere jõud. Päevaaraamatus kirjeldab Aino Kallas Oskarit ikka kui terviklikku ja harmoonilist inimest, kes sellisena on ka tema enda tasakaalukese: „Katkematud on need sidemed, mis ühendavad mind Oskariga. Kõik, mis minus on terve, rõõmus, loomulik inimene, igatseb teda” (Kallas 1994a: 98; vt ka Kallas 1994a: 18, 68, 70, 71, 100, 193, 205). Teisest küljest on seesama rahulik tasakaalukus ja normaalsus Kallaste abielus ka valupunktiks, sest niisugusena ei rahulda mees Aino Kallase kui peenenenud tajuga linna konteksti sobiva kultuuriinimese vajadusi, mida ta ise seob modernismi vaimu ja uueaegselt mõtleva ajuga (Kallas 1994a: 148). See vastuolu jõuab kõige ägedama ja traagilisema kulminatsioonini, kui Aino Kallas 1910. aastate lõpul läheneb Eino Leinole, kelles ta leiab vahetu hinge- ja mõttekaaslase. Sisemistest vastuoludest rebituna kirjutab Aino Kallas 14. mail 1917 oma päevaaraamatusse järgnevad read: „Oskari, vaimselt ja kehaliselt võimalikult terve mehe, valisin kord oma noo-

¹⁴ Selliste omaduste nimistu tingib Koidula biograafias ka kontekst: nimelt kasutab Kallas neid Koidula isapoolse esiisa Möldri-Matsi iseloomustamiseks, kellest on säilinud kaks mälestuskatket, esimene neist sellest, kuidas ta suure kivimüraka rahvahulga ees läbi Veskiõie lohistab, ja teine sellest, kuidas ta uppuvat meest jõevoogudesse päästma tõtates sinna ka enese elu jätab.

¹⁵ Sama lauseosa hilisem tõlge – „kelle veri on sugupõlvede jooksul üha kahvatumaks muutunud” – kannab endas selgemaid tõuteooria viiteid (Kallas 1955: 31).

ruse tõuvaistuga, oma tulevaste laste pärast. Tema, selle teise, olen valinud indiviidina, iseenese jaoks, kogu oma tundlikuks muutunud, keeruliseks ja sopoliseks kujunenud vaimse organismi vaistuga” (Kallas 1993: 82–83).

Palju aastaid hiljem, kui Aino Kallas enne surma püüab kirjutada mälestusteraamatut oma abikaasast, iseloomustab ta Oskarit taas samalaadses võtmes, tuues seekord sisse ka Luiga Lombroso mõttekäikudest mõjutatud arusaama normaalsuse ja geniaalsuse suhetest. „Eesti psühhiaater Juhan Luiga väitis kord, et Oskar Kallas oli nii vaimselt kui ka kehaliselt niivõrd lähedal normaalse inimese ideaalile kui vähegi võimalik.” Juhan Luiga, küüniku ja kahtleja suus välistas see „juba iseenesest tõelise geniaalsuse, mis samast vaatepunktist lähtudes on enamikus oma väljendusvormides haiglaslik, patoloogiline erandnähtus” (Kallas 1999: 117). Kui aga varem oli Oskari normaalsus, milles samal ajal väljendus väga tugevalt seesama talupojavere tugevus, Aino Kallast nii paelunud kui ka häirinud, siis on vanemas eas antud hinnang sellele loomusele tunnustav: „Oskar Kallase põhiomadused ja vaimuanded moodustasid tõepoolest ühtse terviku. Nad olid, ma ütleksin, omavahel üksmeeles ja kooskõlas, vältides niiviisi suuremaid vastuolusid” (Kallas 1999: 117). Kui mees ei muutu Aino Kallase silmis väljaspool igasugust kriitikat seisvaks ideaaliks, lisab ta ometigi, et ka Oskari elus ettetulnud vastuolude „algtõuge saabus peaaegu alati väljastpoolt”, rikkudes vaid ajutiseks tema sisemise tasakaalu (Kallas 1999: 117). Kallaste suhe abikaasadena oli eriti nn Tartu-perioodil ning sellele eelnenud esimestel abieluaastatel küllaltki keeruline. Nõustun Anniki Setäläga, kes eessõnas postuumselt ilmunud mälestusteosele „Elukaaslane” (sm k 1959, e k 1999) rõhutab, et Aino Kallas tundis Oskari ees tänuvõlga, mida ta püüdis tasuda oma raamatuga. Käesoleva artikli kontekstis ei ole tähelepanu keskmes aga Aino ja Oskar Kallase suhte nüansid, vaid see, mil määral Aino Kallas oma abikaasat iseloomustades veel 1950. aastatelgi lähtus sajandialguse tõupoleemika jõujoontest.

Segavere paradoksid

Oskari iseloomu terviklikkust ja harmoonilisust toetab tema puhas, „tõu poolest täiesti segunenemata.... läbinisti eesti veri...” (Kallas 1999: 25), mida Aino Kallas mitmes kohas rõhutab. Ennast aga iseloomustab ta ikka ja jälle just „kaheteistkümmne eri rahvuse” verepärandi tulemina (Kallas 1929: 6), seega Oskar Kallase vastandina.

Segavere küsimus esineb ka mitmes Kallase varasema perioodi lühijutus, näiteks „Gerdruta Carponai” ja „Võõras veri” (mõlemad kogumikus „Võõras veri”, sm k 1921, e k 1922), kus tõusevad eelkõige esile vere segunemise seaduspärad ja võimalused. Lühijutu „Gerdruta Carponai” peategelane, Saaremaa rannakihelkonna koguduse hingekarjase, sakslase Magnus Carponai tütar, jääb XVIII sajandi algusaastatel Euroopat ja ka Eesti alasid laastanud katkupuhangus ainsana oma küla ja ümbruskonna elanikest ellu. Pooleldi meeltesegasena täielikult väljasurnud külast lahkudes ja Saaremaa soodes ning metsades ekseldes kangastub Gerdrutale maailma lõpp. Jõudes vastu hommikut mereranda, silmab ta korraga niiskes rannaliivas jalajälge: „Inimese jälgi! Maailm polnudki tühi. [---] Ja sügavamini kui iial isegi maailma vägevate ees, kummardas nüüd uhke, suursugune Gerdruta Carponai ning suud-

les alandlikult seda tundmata jala jälge liivas....” (Kallas 1922: 89). Jälje omanik ei jää Gerdrutale kauaks tundmatuks: see on noor „maarahva harilikus riides” mees, kes Gerdrutale end järgmisel viisil tutvustab: „Mina olen Laes, – Kadariku-Laes – säält onnist” (Kallas 1922: 90).

Nii saavad katku poolt laastatud tühjal Saaremaal kokku lihtne eesti talupoeg ja saksa aadlipreili – maailmas, kus „polnud enam vabu ega orje, saksu ega maarahvast, ei seisusi ega klasse” (Kallas 1922: 91). Gerdrutast ja Laesist saavad uue saare tõu esiema ja esiisa: „...nende tulises kaisutuses õlgvoodil ... lõkendas nende surmahirm ning tulevaste sugupõlvade elujanu” (Kallas 1922: 93). Esialgne tasakaal mehe ja naise poolt uude suguvõsasse toodud verepärandi osas pöördub aga loo lõpplahenduses, kui Gerdrutat iseloomustatakse järgmisel viisil: „Ta kadus inimilmast kui kivi soohauda, kadus igavesti oma mehe madalasse seisusesse, võõra hõimu keskele, oma sugu, seisuslaste mahajäetuna. Ta lapsed olid kalurid ja orjad” (Kallas 1922: 94–95). Kuigi Saaremaa rannakihelkonna „uus tõug” pärineb kahest eri lättest, laseb Kallas neist ühel hajuda, jättes esile vaid eesti talupojatõu. Arvesse võttes lühijutu süžeed, mis lähtub kahe erineva tõu võrdsest algest – katkust jääb puutumata ning säilitab hea tervise ja paljunemisvõime nii saksa aadlisoost naine kui ka eesti maatõugu mees –, on selline lõpplahendus mõneti üllatav. Kindlasti ei saa aga pidada seda halvustavaks eesti lihtsa maatõu suhtes: domineerima jääb see oma tugevuse ja edasikestvuse parema potentsiaali tõttu.

Samas kogumikus sisalduv lühijutt „Võõras veri” pakub hoopis teistsugust tõugude segunemise skeemi. Lugu keskendub Sõrve Sääre küla värскеima ja puhtaverelisima tüdruku Reeda (Kallas 1922: 55) ja laevahuku tagajärjel randa uhitud mehe põgusale armuloole. Mehe „juuks oli must kui tõrv, keha ruske ning sinised ankrukujud käsivartel” (Kallas 1922: 60). Võõramaa meremees lahkus pärast laevahukust toibumist rannakülast, kuid „ühaksa kuud pärast ta minekut tõi Treiali-Reet poja ilmale, kel oli must juuks ja ruuge nahk” ning pojast ja tema järeltulijatest saavad suureks kasvades meremehed, kes oma ametis on „saarel kõige paremad, meres otse lapsest saadik, nagu vesilinnu pojad” (Kallas 1922: 64–65). Lühijutu lõpulaused tõstavad jälle selgelt fookusesse tõutemaatika: „Ja nii sai valgetverd Treiali-Reet esiemaks tõmmule soole, kel oli julgem ja põletavam rütm veres, igatsus kaugete vete ning juhtumuste järele” (Kallas 1922: 65).

Mõlemad lood leiavad aset Saaremaal, mis Aino Kallase jaoks oli just see paik Eestis, kust pärines tema puhta ja segunemata verega abikaasa Oskar Kallas. Oskari tõutausta loogikaga haakub pigem „Gerdruta Carponai”, mis illustreerib hästi ka Ridala väidet tõugude, eelkõige aga saksa ja eesti tõu segunemise seaduspäradest. Oma tõukäsitluses tõstatab Ridala nimelt küsimuse, millisel määral on sakslaste kohalolek ja domineerimine XII–XIII sajandist peale soome-ugri tõu arengut mõjutanud, jõudes siiski järeldusele, et see mõju ei saa olla eriti ulatuslik, sest muutused „on pidanud ajajooksul tõu enese poolt sündiva puhastuse kaudu hävitatama ja välja lahutatama, kui see assimileeritav ja ühte liidetav ei ole olnud” (Ridala 1913: 320–321). „Võõras veri” aga viitab vähemalt osaliselt just Ridala osutatud segunemisseaduspärale vastupidises suunas. Valget verd Reeda pojast jääb domineerima tume „võõras” veri ning sellega seonduvad omadused – julgus, seiklushimu, kaasasündinud meremeheoskused – saavad uue tõu tunnusjoonteks. Selline skeem viitab Aino Kallase enese isapoolse suguvõsa verepärandile. Romaanis „Katin-

ka Rabe” suguvõsa arengulugu visandades rõhutab Kallas just seda, kuidas aktiivsem, seiklushimulisem, uusi teadmisi ja kogemusi ihkav osa tema esisadest ning esiemadest suguvõsa uute tasanditeni on arendanud. Samas on Katinka vanaema, Hovi (s.t Kiiskilä) mõisa perenaine Mummuli koondpilt erinevatest verepäranditest, kes sümboliseerib samas ka paigalolekut, juba hajuma ja hääbuma hakkavat jõudu. Kuigi romaan ei lähe kaugemale peategelase Katinka varajastest lapsepõlveaastatest, on tajutav, et Katinkas peitub võime tõmmata oma suguvõsa verepärand taas liikvele. Vihjatakse ka sellele, et Katinka tegutsemisväli väljub tema seisusele ettenähtud piiridest, viies ta vahetusse kokkupuutesse ka väljaspool eksiseeriva talurahva maailma robustse, kuid suure potentsiaaliga elujõu algetega.¹⁶

Segavere küsimus tuleb kõige teravamalt esile Kallase Koidula-biograafias, mille esimene peatükk „Hämarus” sisaldab üksikasjalikku ülevaadet Koidula esivanematest. Eriti suurt tähelepanu pöörab Kallas isapoolsele suguvõsale. Just sealt pärineb mitmel korral tsiteeritud fraas „rikkumata alapärase talupojavere jõud”, millest pärinevad joned, „mida Möldri-Matsi pojapoja tütres [Koidulas – L. K.-K] uuesti tabame” (Kallas 1918: 23). Kallas ei piirdu aga üksnes selle Skandinaaviamaade tõudiskussioonist laiemalt tuntud mõistega, vaid nüansseerib seda, tuues sisse omaduste paleti, mis pole seotud talupojakultuuri, vaid käsitöölise staatusega. Luues huvitava seose käelise osavuse ja heaks käsitööoskuseks vajaliku teatud sorti loovuse ja sõnalise/kirjandusliku andekuse vahele, tõstab Kallas esile Koidula ühe isapoolse esiema, Kuldkeppeide suguvõsast pärit Malle, käsitöölise tütre kuju, kes toob suguvõsasse sisse „liikuvat ja kergemat ainet, tõenäoliselt ka sõnakunsti andeid” (Kallas 1918: 23–24). Kallas viitab ka Malle kergeteelsusele ja lõbusameelsusele (Kallas 1918: 24), mis moodustab tugeva kontrasti Koidula emapoolse suguvõsa raskemeelse vaimunõrkusesse kalduva iseloomuga.

Biograafias kõlavad juba kõige esimesed emapoolset suguvõsa sissejuhatavad akordid pea liialdatult pahaendeliselt: Emilie Kochi, Koidula sakslannast ema kaudu „seganes Möldri-Matsi võimsasse ja Malle Kuldkoppi heledasse verre „võõras veri”, mis oli pärit haiglasi närvirikkeid põdevalt, võõrast sünnipära olevalt soolt.... Otsekuu murendav aine tungib see varem tervesse organismi, nagu haiguseidu, mille hävitav mõju kohe juba järgmises põlves tundub” (Kallas 1918: 26–27). Kallas vastandab siin üksteisele tugeva elurõõmsa noore ja areneva tõu ning vana kultuurirahva ülearenenud ja nüüdseks degenereruva vere. Kuigi niisugune binaarsus võib tunduda liialdusena, peegeldub selles üks ajastule omane vaatepunkt rasside arengule. Eelkõige on siin tajutav Moreli mõjutusel Euroopas laialt levinud degeneratsiooniteooria, mis sai ka Soomes elava vastukaja osaliseks. Päivi Molarius viitab XX sajandi alguses Soomes elavalt kulgenud aruteludele soome tõu arenguvõimaluste üle, milles eriti tuli esile hirm vales suunas kulgeda võiva arengu ees ja usk lääne inimese nõrgestumisse, mille ilminguid nähti näiteks ühiskonna pahelisuse kasvus, eriti aga erinevate vaimset laadi häirete sagemises degenereravas ühiskonnas (Molarius 2003: 121).

Kallase Koidula-biograafia verepärandile keskenduv osa näib esmapilgul toetavat kirjaniku loomingu mugajalgi esinevat usku maaelu pinnalt võrsunud

¹⁶ Nii on võimalik tõlgendada Katinka hinnangut mõisa rentniku pojale Kuninga Aadule ja Katinka retke õisele Soldat-Niidule.

noore tõu tugevusse ja potentsiaali. Huvitava pöördena seob aga Kallas Koidula ande samuti sellesama haiglase verrega, rõhutades selgelt, et isapoolne tõupärand poleks kunagi suutnud Koidulast teha eesti rahvusliku kevade sümbolit, „Jannsenilisest ainest oleks vaevalt jatkunud, et kangelaslikult lõkendavat sädet sütitada, mis Koidula hinges ta lühikesel õitseajal hõõgus” (Kallas 1918: 29). Ehk teisisõnu, eesti oma veri ei suuda Kallase arvates luua eesti kultuuri suurkujusid. Selliseks saavutuseks on vaja vanema ja pikema euroopaliku kultuuritraditsiooniga verepärandi kaasamist, isegi kui tegemist on juba degenerereeruva vastuvaidlematute varisemistunnustega suguvõsaga (Kallas 1918: 27).

Koidula verepärandit visandades ühendab Kallas tema andekuse ja degeneratsiooni, selline seos aga viitab selgelt Cesare Lombroso geenius-käsitlusele. On teada, et Koidula eluloo kirjutamise ajaks oli Aino Kallas Lombroso mõttega vähemalt teatud määral kursis: „...loen Lombrosot ja ahendan oma mõtteis maailma ja inimeste dimensioone,” kirjutab ta oma päevaraamatusse 8. veebruaril 1911 (Kallas 1994a: 178).¹⁷ Koidula kuju on tegelikult Lombroso geeniuseteooria üsna täpne rakendus. Nagu öeldud, ei olnud Lombroso põhi-eesmärgiks ülendada närvinõrkust või teisi tol ajal degeneratsiooniga seotud omadusi geniaalsuse osaks. Pigem tahtis ta näidata, et geniaalsust ja degeneratsiooni tunnuseid, eelkõige vaimuhaiguse erinevaid vorme lahutab imeõhuke piir. Lombroso teooria läks aga käiku justkui ümberpööratuna ja Kallase Koidula-käsitlus on sellise lähenemise hea illustratsioon. Nii on omamoodi paradoksaalselt Koidula geniaalsuse kõige tugevamaks tõestuseks tema soontes voolav juba degenerereeruv veri, millega on seletatav Koidula „kõrgendatud tundejõud, ta kirglik andumisanne, ta lüüriline inspiratsioon”, mis ta suguvõsa teistes liikmetes ka raskete ja tõsiste ajukorratuste näol ilmneb (Kallas 1918: 29). Sellist eneses geniaalsust kätkevat degeneratsiooni oleks olnud raske tolle aja teiste rassiteooriate abil siduda lühikesel kõrgkultuuri ajalooa tõugudega, nagu seda kahtlemata olid nii eesti kui ka soome tõug.

Koidula biograafia sisaldab aga veel üht huvitavat võimalikku viidet Lombrosole. Kallas vaatleb Koidulat kui rahva vaimuelu võrdkuju ja sümbolit, kui lendtähte, „kelle unustusse kustuv rada on väljaspool paljude vaatepiiri” (Kallas 1918: 9), justkui pisedades niiviisi Koidula rolli eesti kultuuri arengus. Lendtäht on aga täpselt see väljend, mida geenius iseloomustamiseks kasutab Lombroso, rõhutades, et geenius ei sarnane „kindlal orbiidil tiirleva planeediga, vaid korraks sähvatava ja Maale langedes kiirelt kustuva lendtähega” (Lombroso 1896: 361). Niisugune määratlus oli osa Lombroso geenius kui kultuuris kõrgelt hinnatud nähtuse kriitikast. Ümberpööratuna võis sellest aga Kallase jaoks saada jälle üks Koidula geniaalsusele osutavaid tunnusjooni.

Koidula kujus ja tema andekuses, nii nagu Kallas seda visandab, ei puudu siiski ka põhjamine joon. Kallas ei pea Koidulat kuigivõrd andekaks luuletajaks ega kirjanikuks ja rõhutab juba biograafia eessõnas, et tema tähtsus kirjanikuna on vaid kohalikku laadi (Kallas 1918: 15). See, mis Koidula suureks ja geniaalseks teeb, on aga hoopis tema „agitaatorlik, isiklik mõju kaas-aegsetesse” (Kallas 1918: 16), tema võime sügavalt vaimustuda ja ka teisi sütitada. Ehk teisisõnu, Koidulal on ekstaatilisusele kalduv iseloom, mille kaudu

¹⁷ Kallas oli lugenud Lombroso geeniuskäsitlust ning oli ilmselt tuttav ka tema nais- ja meeskurjategija tõutaustu avavate teostega (vt Laitinen 1997: 251, 626).

võib temas näha Luiga väljajoonistatud, ekstaasi ja maagiaga lähedalt seotud põhjavaimu tunnuseid (vt Luiga 1995: 204–209).¹⁸

Kokkuvõtteks

Aino Kallase huvi tõu- ja pärilikkuseküsümuse vastu on ühelt poolt tagasi viidav tema enese elule. Oma identiteedi kinnitas ta rahutu ja rännuhimulise kuulsusega, eneses mitme kultuuri ja tõu omadusi ühendava mitmekülselt andeka isapoolse suguvõsa külge, luues niiviisi põlvnemismustri, kuhu ta ise loomulikult sobitus. Eesti rahva tõu potentsiaali vaagimine võis vähemalt osaliselt olla kantud soovist näidata, et Soomest lahkumine ja eestlasega abiellumine ei olnud kultuuriliselt samm allapoole, nagu seda osutas talle tema õemes, kes esindas tol ajal Soomes küll mitte valdavalt, kuid siiski teataval määral levinud seisukohta, n-ö suurema venna enesekindlat üleolekut (Olesk 2005: 39).

Teiselt poolt käis Euroopas XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses elav rassi- ning tõutemaatikaalane diskussioon. Aino Kallase haakumine tõuküsimusse ja selle avaldumisvormid tema loomingus näitavad, kui põhjalikud olid tema teadmised sellest valdkonnast erinevate kultuuriruumide lõikes. Tõutemaatikaga tegelemine ja ka enese põlvnemise ja identiteedi vaatlemine rassiteooriate prisma kaudu on märk Aino Kallase kaasaegsusest, temast kui „moodsast inimesest”, kuid laiemas plaanis ka märk Eesti ja Soome XX sajandi alguse kultuuri kaasaegsusest, kursisolekust Euroopas aktuaalsete teooriate ja valdkondadega ning nende rakendamisest oma kultuuri analüüsis.

Kirjandus

- A a v i k, Johannes 1988. Rahvustunde nõrkusest Eestis. Eri ajastute kirjutisi.– Loomingu Raamatukogu, nr 50. Tallinn: Perioodika.
- B i d d i s, Michael 2003. Hippolyte Taine and the Making of History. – N. Atkin, F. Tallett (eds.), *The Right in France. From Revolution to Le Pen*. London: I. B. Tauris.
- G a l t o n, Frances 2000. Eugenics. Its Definition, Scope and Aims. – S. Ledger, R. Luckhurst (eds.), *The Fin de Siècle. A Reader in Cultural History c. 1880–1900*. Oxford: Oxford University Press, lk 329–332.
- G o b i n e a u, Arthur 1856. *The Moral and Intellectual Diversity of Races*. Philadelphia: J. P. Lippincott & Co.
- K a l l a s, Aino 1907. *Ants Raudjalg*. Tartu: Postimees.

¹⁸ Nagu mitu Kallase-uurijat on viidanud (Laitinen 1997; Leskelä-Kärki 2006), on „Tähelend” kaudselt ka mõtisklus Aino Kallase elu selle perioodi oluliste küsimuste üle: identiteediprobleemid ja juurtetuse või võõrsil elamise tunne, ema-, abikaasa- ja kunstnikurolli kokkusobitamise raskused, kõige olulisemana aga see, kui võrd on temas eneses kirjanikuandekust ehk teisisõnu geniaalsust. Selle perioodi päevaraamatutes tõstatub see teema üha uuesti ja uuesti, andes põhjust oletada, et Aino Kallas tajus eneses peituvat loomingulist potentsiaali, kuid suutis selle tõeliselt realiseerida alles hiljem. Tema ärevates ja murelikes mõtisklustes on oluline koht geniaalsust sooliselt sügavalt hierarhiseerivail teooriatel, millest kõige olulisemad olid Weiningeri ja Lombroso omad. Koidula-biograafiat võib vaadelda kirgliku katsena tõestada, et ka naine (s.t ka tema ise) võib ja saab olla geenius.

- Kallas, Aino 1913. Lahkuvate laevade linn. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Kallas, Aino 1918. Tähelend. Koidula elulugu. Tartu: Odamehe kirjastus.
- Kallas, Aino 1921. Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Kallas, Aino 1922. Võõras veri. Tallinn: Varrak.
- Kallas, Aino 1929. Kogutud teosed I. Mere tagant. Ants Raudjalg. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- Kallas, Aino 1945. Kanssavaeltajia ja ohikulkijojita: muistoja ja muotokuvia. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1955. Valitud teosed. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kallas, Aino 1993. Hingesild. Päevikulehti aastaist 1916–1921. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kallas, Aino 1994a. Jäätunud šampanja. Päevaraamat aastaist 1907–1915. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kallas, Aino 1994b. Pärjapunuja. Päevaraamat aastaist 1897–1906. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kallas, Aino 1999. Elukaaslane. – Loomingu Raamatukogu, nr 1/2. Tallinn: Perioodika AS.
- Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006a. Aino Kallase haakumisi J. Randvere „Ruthiga” moodsa naise kuju pinnalt. – J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Koost M. Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 99–124.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006b. Embodied Subjectivity in the Diaries of Virginia Woolf, Aino Kallas and Anaïs Nin. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Unibversitatis Tartuensis 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2007. Kunstniku portree väikese tüdrukuna. – Looming – olemise kehtestamine. Viivi Luik. Toim A. Merilai. Tartu Ülikooli kultuuriteduste ja kunstide instituut. (Studia litteraria estonica 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 211–234.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2008. Kõnetades lendtähe radu. – Sirp 24. X.
- Laitinen, Kai 1997. Aino Kallas. Tallinn: Sinisukk.
- Lappalainen, Päivi 1995. Tuoksuvat kukat ja kultaiset hedelmät. Aino Kallaksen *Katinka Rabe* identiteetin rakentumisen kuvauksena. – K. Kurikka (toim.), Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudessa. Turku: Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos, lk 168–188.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lombroso, Cesare 1896. The Man of Genius. London: Charles Scribner's Sons.
- Luiga, Juhan 1995. Põhjavaim. – Juhan Luiga, Mäss ja meelegaigus. Tartu: Ilmamaa, lk 204–209.
- Melkas, Kukku 2006. Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Molarius, Päivi 2003. Will the Human Race Degenerate? – Changing Scenes. Encounters between European and Finnish Fin de Siècle. Koost P. Lyytikäinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 121–142.
- Moore, Gregory 2002. Nietzsche, Biology and Metaphor. Cambridge: Cambridge University Press.

- O l e s k, Sirje 2005. Uus põlvkond hõimutöös. – Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 39–52.
- P e a r s o n, Karl 1905. *National Life from the Standpoint of Science*. London: Adam and Charles Black.
- R a f t e r, Nicole Hahn, G i b s o n, Mary 2004. Editor's Introduction. – Cesare Lombroso ja Guglielmo Ferrero. *Criminal Woman, the Prostitute and the Normal Woman*. Durham: Duke University Press, lk 3–34.
- R i d a l a, Villem 1913. Tõu küsimus. – V. Reiman (toim), *Eesti Kultura III*. Tartu: Postimees, lk 199–363.
- R o j o l a, Lea 1999. Veren ääni. – Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Koost L. Rojola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 165–192.
- T a i n e, Hippolyte A. 1890. *History of English Literature*. Vol. I. London: Chatto & Windus.
- V u o r i k u r u, Silja 2008. Elämisen taiteesta. Aino Kallaksen ja Anna-Maria Tallgrenin kirjeenvaihtoa. Helsinki: Otava.
- V u o r i k u r u, Silja 2009. „Bathseba” – Aino Kallase tundmatu näidend. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 205–225.

„The Vitality of Native Peasant Blood”. The Role of Heredity in the Work of Aino Kallas

Keywords: Aino Kallas, modernism, theories of race and heredity

In her work, the Finnish-Estonian writer Aino Kallas (1878–1956) gives considerable attention to issues of race, blood and heredity, which was an important area of inquiry in late 19th and early 20th century Europe and also in Finland and in Estonia. Aino Kallas' interest in the field was twofold. Firstly, she became engaged with issues of race and heredity in the process of tracing her own roots. Here her main focus was primarily on her paternal heritage, where she highlighted hereditary diversity as a source of talent and vitality. Secondly, in particular during her so-called Tartu period (1903–1917), Aino Kallas was quite intensely immersed in questions of the potential and limitations of the Estonian race, highlighting in particular „the vitality of native peasant blood” as the foundation of high-quality Estonian culture and as a guarantee of the advancement of Estonians as a nation. Her treatment of the subject follows the main foci of the debate both in Europe at large (works of Darwin, Taine, Lombroso, Morel, etc.) as well as the Estonian highlights of that debate (Johannes Aavik's theory of 'reverse selection', Juhan Luiga's ideas on the Northern spirit, etc.). Among her work that focuses on race and heredity issues, contemplations on her husband Oskar Kallas, composition of her portrait of Lydia Koidula in her biography *Tähelend* as well as her account of the „state of the art” and future potential of Estonian culture in view of the achievements of the „Noor-Eesti” movement stand out as examples of fine reflection on the treatment of race and heredity in Europe, Estonia and Finland, doubtless also offering an original contribution to these debates.

Leena Kurvet-Käosaar (b. 1969), PhD, Assoc. Prof. of Comparative Literature, Tallinn University; Senior Researcher, Estonian Literary Museum, lkk@tlu.ee